

Lappmarksgränsen och renbetesrätten

Av Lennart Lundmark

Detta utlåtande är utfört på uppdrag av svarandesidan i T 1733-98 (Berth Hägglund m. fl. ./ Vapstens sameby m.fl). Det behandlar den historiska bakgrunden till lappmarksgränsen, sedvanerätten till vinterbete för renar i kustlandet samt innebörden i begreppet "trakter" i renbeteslagarnas förarbeten. För att infoga fakta i ett nödvändigt sammanhang har utlåtandet utformats som en historisk studie. I ett avslutande avsnitt kommenteras kärandesidans bevisuppgifter.

Samhällsformer i det förflutna reduceras ofta till lätthanterliga schabloner. Ett exempel är förhållandena i övre Norrland för 3-400 år sedan. I övre skogslandet och fjälltrakterna skulle samerna då ha levt i något slags harmoniskt uttillstånd med sina renar. I kustlandet fanns ett stabilt, välordnat bondesamhälle. Dessa två skarpt avgränsade grupper tros ha kommit i kontakt med varandra enbart vid den årliga vintermarknaden då de gjorde affärer under några dagar.

Varken Lappmarken eller kustbygden motsvarade schablonbilden. Åtminstone sedan medeltiden hade kustbönderna gjort långa fiskefärder upp i Lappmarken. Det var formliga expeditioner och deltagarna kunde vistas ett 20-tal mil in i Lappmarken i någon månad.¹ Detta såg samer som ett intrång, men inte heller kronan var särskilt trakterad av böndernas fjällfiske. Den tidens härskare såg helst att var och en ägnade sig åt "sin egen" näring.

Omkring 1560 mångfaldigades skatten för böndernas fiske i "fjällträsk". Det gjorde att fiskefärderna blev färre. Den tendensen förstärktes på 1600-talet då missväxter och knektutskrivningar orsakade folkbrist i kustlandet.² Undantaget var Torne socken där fisket i fjällsjöarna fortsatte i större skala några decennier in på 1700-talet.³

¹ Göthe 1929, s 1 (Umeå lappmark); Bylund 1956, s 33 (Pite lappmark); Hultblad 1968, s 158 f (Lule lappmark); Arell 1977, s 127 ff (Torne lappmark)

² Göthe 1929, s 4 ff

³ Arell 1977, s 127 ff, s 144 ff, s 164 ff

Det fanns ingen gränslinje mellan kustlandet och Lappmarken. Enstaka berg eller andra naturföreteelser kunde ibland anges som gränsmarkering, men inte ens i de fallen fanns det någon total enighet. De sjöar som låg i trakten av den obestämda lappmarksgränsen var föremål för ständiga tvister. En av anledningarna var att övre Norrlands jordbruksbygd inte var något välordnat bondesamhälle.⁴ Ägo-, bya och sockengränser var i stor utsträckning obestämda. Åker och äng hade skattlagts på 1540-talet och 1605, men från 1613 hade bönderna rätt att jämka ägorna sinsemellan så länge de inte förändrade den totala jordskatten från länet. Fram till början av 1700-talet hade ägorna blandats samman genom köp, förpantning och inte minst därför att bönder lagt under sig jord som blivit öde under de svåra åren på 1600-talet. Inget av detta fanns registrerat och reglerat. Bönderna var ovilliga att röra i frågan. De mest inflytelserika odlade jord som de inte skattade för. Byarnas allmänningar var inte avgränsade och inte ens mellan en del socknar fanns det fastställda gränser. Inte heller det så kallade yngre indelningsverket, som genomfördes i Västerbotten på 1690-talet, ledde till att byarnas och hemmanens gränser och bärkraft blev ordentligt fastslagna. Indelningen i rotar gjordes efter inaktuella jordeböcker och i praktiken främst efter antalet kor på gårdarna.⁵

Oro i Lappmarken

Vid mitten av 1600-talet rådde oro i Lappmarken. Under det sena 1500-talet hade en högkonjunktur i skinnhandeln medfört att samerna kunnat byta till sig stora mängder smör och mjöl mot pälsverk. Det hade lett till en befolkningsökning som satte press på det gamla fångstsamhällets ramar. I början av 1600-talet minskade skinnhandeln kraftigt samtidigt som kronan höjde skatten och krävde matvaror i stället för pälsverk. Samesamhället råkade i kris och många drog till norska kusten eller ner mot Bottenvikens kustland för att överleva. De kvarvarande övergick till en mer storskalig rennomadism. Tidigare hade en familj haft kanske ett tiotal tamrenar som främst transportresurs. Nu fick hjordarna växa och kött och mjölk från tamrenar blev det dominerande inslaget i kosthållningen.⁶ Ett nytt försörjningssystem var under uppbyggnad, med allt vad det innebar för de ekonomiska och sociala relationerna samer emellan.

⁴ Oredan i övre Norrlands jordbruksbygder behandlas i Olofsson 1965, s 90 ff, 253 ff; dens. 1974, s 100 ff, 127 ff

⁵ Olofsson 1974, s 242 ff. Med Västerbotten avses före 1810 nuvarande Norr- och Västerbottens län.

⁶ Denna process beskrivs utförligt i Lundmark 1982.

Som påbröd på detta kom kronans gruvdrift i de centrala delarna av Lappmarken. Den förutsatte att samerna fraktade malm med sina renar. Kraven drabbade Pite lappmark 1636-1659 och Lule lappmark från 1660 till 1680-talet.⁷ I de två lappmarkerna fanns knappt hälften av den samiska befolkningen inom svensk-finskt område.

För att klara transporterna skrev kronan ut samer efter ungefär samma principer som gällde för knektar. Samerna fick visserligen skattenedsättning och lön, men de blev tvångsrekryterade. Detta hade aldrig skett tidigare eftersom de var befriade från att göra krigstjänst. Många samer flydde till Norge eller ner till svenska landsbygden. För att få samerna att stanna tillgrep de som skötte gruvdriften allt hårdare metoder. Det ledde bara till att ännu fler samer flydde.

Även i det norrländska kustlandet var 1600-talet en svår tid. Missväxterna avlöste varandra eftersom medeltemperaturen var ovanligt låg under den perioden.⁸ Knektutskrivningar drabbade bygderna hårt. En historiker har träffande kallat kustlandet i övre Norrland under den tiden för ”knektänkornas land”.⁹

En följd av dessa förhållanden blev att landstinget i Västerbottens län 1661 fattade följande beslut: ”Det olidliga landsstrykande som härigenom landet sker av en hop flyktiga lappar, som med tiggeri samt pock hotar allmogen stor last tillfoga, skall allmänneligen förbjudas och lapparna påläggas förfoga sig till deras skatteland och hemvister i fjällen”.¹⁰

Detta handlade om tiggare som saknade laga försvar. All diskussion om var olika kategorier av människor ha rätt att vistas i äldre tid måste utgå från begreppet laga försvar. Att ha laga försvar var nödvändigt för alla från åtminstone medeltiden (och formellt sett ända till 1885). Den som hade egna medel till sin försörjning eller var godkänd som näringsidkare hade laga försvar. Övriga måste söka arbete hos någon annan, annars var de ”försvarslösa”. Redan 1577 stadgade en förordning att försvarslösa i första hand skulle tas ut som soldater eller sättas i statligt tvångsarbete. Olika typer av arbetsanstalter inrättades också för försvarslösa av båda könen.

Samer var befriade från att göra krigstjänst och kunde alltså inte sändas till armén eller flottan. Det mest praktiska alternativet var att försöka driva tillbaka försvarslösa samer till

⁷ Bromé 1923; Westin (red), 1974, Del III, s. 3 ff; Awebro 1983

⁸ Perioden cirka 1550-1750 går numera ofta under beteckningen ”lilla istiden” i historieskrivningen.

⁹ Lindegren 1984

¹⁰ Citerat efter Nordberg 1928, s 83. Här och i fortsättningen normaliserar jag stavningen i utdrag ur gamla dokument.

Lappmarken. Men det förekom också att samer skaffade sig laga försvar genom att ta tjänst hos någon bonde nere i kustlandet. Vallhjon eller fiskardräng var några av alternativen. Förmodligen handlade det i regel om säsongarbete, men vi vet inte särskilt mycket om samers arbete i kustlandet.

Fyra förordningar

Det fanns tre kategorier samer i kustlandet från omkring mitten av 1600-talet till mitten av 1800-talet. Den ena var ”tiggarlappar” eller ”kringstrykande lappar”. De saknade laga försvar. Den andra kategorin var ”sockenlappar”. Den beteckningen är mångtydig eftersom tiggarlappar ibland kallades sockenlappar. Men i regel betecknade termen sockenlapp en same som tagit årstjänst hos en bonde (exempelvis som vallhjon eller fiskardräng). Samer kunde också anlitas som ”socknens lapp” för att utföra vissa sysslor (t ex skinnberedning och slakt). Dessa samer hade laga försvar.

Den tredje kategorin var ”flyttlappar”. De var samer som försörjde sig på renskötsel och nomadiserade mellan olika betesområden i fjällen, skogslandet och kustlandet. Under 1700-talet skilde man på dessa tre kategorier av ”lappallmogen”, även i lagar och förordningar. Det var först under 1800-talet man började betrakta samer som en enda kategori på grund av ”ras” eller ”kultur”.

Ingvar Svanberg har utforskat sockenlapparna i Mellannorrland och längre söderut. Enligt honom var de ”en från övriga lappar klart åtskild sociokulturell grupp [...] som kännetecknades av en avvikande yrkesspecialisering, en fast bosättning och giftermål företrädesvis inom de egna leden”.¹¹ De flyttande inte omkring för att finna bete för sina fåtaliga renar. ”I stället var det hantverket och möjligheterna att få avsättning för produkterna som dikterade villkoren för när och vart lapparna begav sig”.¹² Dessa samer uppgick så småningom i den svenska befolkningen.

Under 1600- och 1700-talet utfärdade Kungl. Maj:t fyra förordningar om att samer som vistades utanför Lappmarken skulle återförpassas dit. Ingen av dessa förordningar gällde samer som nomadiserade mellan fjälltrakter och kustland för att finna betesmarker för en renhjord. Förordningarna handlade dels om samer som sakade laga försvar, dels om sådana som tagit tjänst hos bönder. Dessa två kategorier av samer förekom ända nere i Hälsingland,

¹¹ Svanberg 1999, s 38

¹² Ibid., s 42

Dalarna, Västmanland och Uppland.¹³ De kunde ha någon enstaka ren, men försörjde sig inte på renskötsel.

Den första förordningen mot samer utan laga försvar kom 1671.¹⁴ Enligt den hade Kungl. Maj:t blivit underrättad om att ”en del av lapparna skola hava begivit sig ifrån sin rätta fädernesbygd Lappmarken till andra orter” i ”andra provinser”. Med dem skall man förfara som med andra tiggare. De skall sändas till närmaste ”slott till att där arbeta uti järn” till dess de bättrat sig och kan ”ställas på fria fötter till att resa till Lappmarken igen”.

Nästa förordning kom 1720. Den blev aldrig tryckt, men refereras i en förordning från 1723.¹⁵ Enligt referatet skulle de samer som ”tillfoga allehanda olägenhet, samt skada och fördärva skogarna, ty skulle de igenom det ena länet till det andra bliva förde och beledsagade, intill dess de vid deras rätta hemvister uti Lappmarken kunde komma och stanna”. Här bör man observera att samerna skall drivas ”från det ena länet till det andra”. Det visar att det handlade om samer som vistades i Mellannorrland eller ännu längre söderut. Det kan inte ha gällt flyttsamer som nomadiserat inom Västerbottens län. Det kan knappast heller ha gällt Ångermanland. Därifrån kunde samerna drivas upp till Jämtland, som låg inom samma län.

Förordningen från 1723 syftade främst på att de samer som levde utanför Lappmarken och inte ansågs uppfylla de krav som staten ställde på kristendomskunskap. De husbönder som tog samer i sin tjänst måste se till att dessa uppfyllde kyrkoplikten, undervisades i kristendom och brukade sina salighetsmedel. Annars fick husbonden böta. Dessutom skulle de samer som gavs laga försvar på landsbygden ha ett intyg från sockenprästen på att de inte försummade sina skyldigheter som kristna. De som inte uppfyllde kraven skulle sändas till tvångsarbete. Det gällde också judar, ”tartarer” och zigenare.

Tiggare och vallhjon

Den fjärde förordningen kom 1748.¹⁶ Den vände sig mot att samer vistades utanför Lappmarken ”under föregivande, att de, som vallhjon, betjäna allmogen med boskapens vård och skötsel, där fara by ifrån by, samt med tiggande besvåra våra trogna undersåtar, och

¹³ Svanberg 1999, s 54 ff

¹⁴ Tryckt i Stiernman 1753, s 866 f

¹⁵ Tryckt i Stiernman 1733, s 2570 f

¹⁶ Årstrycket 1/12 1748

därjämte tillfoga dem skada och intrång på skogarna, samt olägenhet med fågels och djurs skjutande och fångande”. Kraven på kristendomskunskap upprepas och den husbonde som lät samer utan tjänst vistas på sina ägor blev böteskyldig. De samer som hade laga försvar och skötte sina kristna plikter fick stanna utanför Lappmarken, men de måste ha ett flyttintyg från tingsrätten för att få lämna Lappmarken. Sådana flyttintyg krävdes periodvis av samtliga som tillhörde de lägre klasserna i Sverige.

Tiggarsamer kunde förekomma i större grupper och där kan det ha funnits några få dragrenar. Förordningen nämner sammanfattningsvis att den gäller samer ”som ännu icke någon tjänst tagit, eller med sina renar, utom Lappmarken sig uppehåller”. Att det fanns sådana tiggargrupper framgår bland annat av några fall i Skellefteå socken under senare delen av 1700-talet. Länsstyrelsen i Umeå erinrade 1763 kronobefallningsmannen om 1748 års förordning. Befallningsmannen anmälde genast Kusmarks och Myckles byamän för att de låtit samer vistas i byaskogen. Sammanlagt rörde det sig om ett tiotal familjer. Enligt 1748 års förordning var bönderna bötespliktiga för detta, men de försvarade sig med att de inte känt till förordningen. Att det handlade om tiggare framgår av att bönderna uppgav att de ”måst hjälpa och bispringa dessa fattiga samer med livets uppehälle”.¹⁷ Bönderna slapp böta, men samerna skulle drivas därifrån. Tingsrätten i Skellefteå ålade samer att flytta även 1769, 1784 och 1798. Inget av dessa fall gällde renskötande flyttsamer. De som hotades av avvisning tog i flera fall årstjänst hos någon bonde och fick därmed laga försvar och rätt att stanna.¹⁸ Under 1800-talet slutade man att avvisa samer utan laga försvar från socknen.

Förordningen 1748 angav tydligt att den gällde samer som tiggde sig fram och lögnaktigt uppgav att de hade tjänst hos allmogen. Detta gjorde inte flyttsamer. Samtiden tolkade inte heller förordningen som att den gällde flyttsamer. Som vi skall se finns det många belägg för att flyttsamer accepterades nedanför lappmarksgränsen vintertid.

En kunglig resolution på allmogens besvär 19 januari 1757 visar att myndigheterna även i andra sammanhang skilde på olika kategorier av samer.¹⁹ Enligt 1748 års förordning skulle den bonde som lejde en same göra det på årsbasis. Men bönder ville göra undantag för de samer som de anlätade som fiskardrängar eller som hjälpredor på sjöresor till Stockholm under sommaren. Kungl. Maj:t gick med på att sådana samer skulle kunna få anställas säsongvis. Samerna skulle vara försedda med vanliga flyttbevis och intyg på kristendomskunskap.

¹⁷ André 1998, s 65 f

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Tryckt i Modée Tom VI, s 4533 och Årstrycket

Intressant är att ”skolandes dock icke fjäll-lappar, utan endast skogslappar därtill få antagas”. Det skulle till och med finnas intyg på att de ”i fjäll-lapparnas tjänst ej äro stadde”.

Detta är ett av många uttryck för kronans omsorg om fjällsamernas rennomadism vid den tiden. Redan i slutet av 1600-talet konstaterades att de små städerna längs övre Norrlands kust skulle gå under om de inte hade lapphandeln.²⁰ Vid mitten av 1700-talet stod den för cirka 20 % av utförselvärdet från städerna i norr. Ungefär 75 ton torrfisk (mest gädda och fisk från Norge) och 15 000 renhudar per år var de stora posterna. Till detta kom mängder av handskar, lappskor, lappstövlar (av garvat skinn) pälsar och hantverksprodukter.²¹

Värdet av samernas produkter gjorde att kronan hade ett starkt intresse av att deras villkor inte försämrades så att de flydde till Norge eller Ryssland. Oron för detta var ett genomgående tema i kronans skrivelser under 1600-talet och början av 1700-talet. De samiska produkternas betydelse minskade under 1800-talet i takt med att andra näringar i övre Norrland, främst jord- och skogsbruk, växte i omfång.

”Svenskt folk” i lappmarken

I samband med kronans gruvdrift i Lappmarken under senare delen av 1600-talet väcktes tanken att lösa transportproblemen genom att ”svenskt folk” fick bosätta sig där. Det var en smått revolutionerande tanke på den tiden. Kronan hade länge försökt hålla bönder därifrån.

I myndigheternas ögon var ett lappskatteländ orimligt stort jämfört med en vanlig bondes ägor. Enligt gällande lag fick inte en skattebonde ha mer mark än han behövde för att försörja familjen.²² Därför ansågs det fullt i sin ordning att samerna fick avstå odlingsbara delar till nybyggare.

Kungl. Maj:t utfärdade 1673 och 1695 kungörelser för att locka folk från kustbygden att bosätta sig som odlare i lappmarken. Villkoren var ganska obestämt utformade. De ledde inte heller till någon omfattande kolonisation eftersom det var brist på manfolk i kustlandet. En betydligt mer detaljerad förordning kom 1749. Då fanns det mer folk i kustlandet och förordningen ledde efterhand till en omfattande nybyggeskolonisation i lappmarken. Även samer fick nu rätt att anlägga nybyggen.

²⁰ Se text Kammarkollegii betänkande 1692, Tryckt i Fellman IV 1915, s 231 ff

²¹ Olofsson 1974, s 485 ff

²² Kristoffers landslag, konungabalken 30:2, se även Almquist 1934, s 99

Både samer och nybyggare hade rätt att hindra kustbönder från att utnyttja lappmarkens resurser. Tvisterna gällde främst fiskevatten. Förhållandet mellan nybyggare och kustbönder var långt ifrån gott även av andra anledningar. Nybyggare var skattefria under i regel de första 15 åren och de var befriade från krigstjänst. De som drog upp till Lappmarken berövade kustbönderna både arbetskraft och knektämnen. Många kustbönder ansåg att de som tog upp nybyggen främst var ute efter att hålla sig undan från skatt och slippa bli uttagna till knekt. Det förekom att bönder med våld försökte hindra nybyggare från att återvända till lappmarken efter besök i kustlandet.²³

För att motverka de ständiga tvisterna i gränslandet mellan kustbygd och lappmark ville länsstyrelsen redan på 1600-talet ha en definitiv gränslinje mellan kustbygden och lappmarken. Men att fastställa gränsen framstod som en oöverstiglig uppgift så länge utgångspunkten var att man skulle börja med att avgränsa böndernas ägor, sedan byarnas, därpå socknarnas och först därefter dra upp en lappmarksgräns. Omkring 1740 började länsmyndigheterna gradvis inse att det var nödvändigt att tänka om. För att komma någon vart måste man börja med lappmarksgränsen.²⁴

Lappmarksgränsen

Kungl. Maj:t krävde en skogsordning för Västerbottens län 1747 och i december samlades i Öjebyn utanför Piteå tjänstemän från länsstyrelsen, häradshövdingar, kronobefallningsmän, rådmän samt fullmäktige från alla tolv socknarna.²⁵ Mötet konstaterade att det inte fanns några lands-, härad- eller sockenallmänningar utan att ”all utmark nu av privatis till byaskogar nyttjas”. Därför borde man tydligt avgränsa både sockenallmänningar och kronoallmänningar samt fastställa en lappmarksgräns.

Bönderna bromsade processen, men ett brev från kyrkoherde Pehr Fjellström i Lycksele 1748 satte fart på den igen. Han argumenterade kraftfullt för en lappmarksgräns. Böndernas fiskefärder till lappmarken drog bara kraft från jordbruket. En gränslinje skulle också garantera nybyggarnas och samernas rättigheter gentemot bönderna.²⁶ Efter att ha vandrat

²³ Göthe 1929, s 282 ff

²⁴ A.a., s 379

²⁵ A.a.,s 453 ff

²⁶ Brevet ingår i gränskommissionens handlingar. De finns samlade i Nedre justitierevisionens arkiv, Utslagshandling 11/7 1753, nr 24, RA. Den fortsatta redogörelsen för gränsfrågan bygger på dessa handlingar.

genom instanserna nådde brevet Kungl. Maj:t i februari 1749. Där beslutades om en gränsdragning.

Den började med att kustbönderna och lappmarksborna fick utse sina fullmäktige för Umeå socken/lappmark. Delegationerna visade sig snart vara oense. Landshövdingen kallade då till ett möte vid Rusksele nybygge i juni 1750, konstaterade oenigheten och förklarade att man måste inrätta en särskild synerätt. Ordförande blev landssekreteraren Lars Qvist, som verkar ha haft alla parter förtroende. Gränsen från Ångermanland till Gråträsk i Piteå socken fastställdes under sommaren 1751. Resten av gränsen gick upp sommaren därpå. Därmed var arbetet klart.

Men bönderna i Ångermanland överklagade utslaget. De ville att flera av de byar som förts till Lappmarken mellan Tåsjö och Örträsk skulle räknas till kustbygden. Till detta lades konflikter om sockengränser i kustlandet. Dessa konflikter levde vidare med bud och motbud så att den nuvarande Lappmarksgränsen inte kunde fastställas av riksdagen förrän 1765.²⁷

Gränsdragningen medförde flera kompromisser, men man kan knappast säga att någondera parten missgynnades systematiskt. Samer var tämligen väl representerade vid synerättens möten. Främst gällde det de skogssamer som hade skatteland ned mot den blivande gränsen. I gränsfrågan hade samer och nybyggare gemensamma intressen. Länsstyrelsen var också angelägen att få slut på alla tvister som skapats av kustböndernas flytande system av markrättigheter. Ofta blev gränsen dragen vid det östligaste lappskattelandets nedre gräns. I Umeå socken/lappmark fästes stor vikt vid den karta över lappmarken som landshövding Johan Gran fastställt 1671.²⁸ Ibland förlorade kustbönderna när nybyggen och sjöar som de gjorde anspråk på fördes till lappmarken. Även lappmarken förlorade ibland. Ett känt fall är sjön Pjesker i Pite lappmark. Hela sjön borde ha hört till lappmarken, men hälften av den hamnade i bondbygden. Manövrerna i det området innebar bland annat att en del av lappskattelandet Kåtaselet kom att ligga nedanför lappmarksgränsen. Det stred mot principerna för gränsdragningen.²⁹

Ju längre norrut man kom desto färre konflikter orsakade gränsläggningen. Synerättens protokoll är omständliga och omfattande i Ume och Pite lappmark, sedan blir de summariska. I Lule och Torne lappmark var gränsen redan tämligen väl definierad av sedvanan. Det

²⁷ Bondeståndets riksdagsprotokoll, Vol 10, s 929 ff, s 1045 f. En karta som visar kommissionens gränslinje och den som fastslogs av riksdagen i Bylund 1954, s 49. Om diskussionerna i allmänhet se Göthe 1929, s 449 ff

²⁸ Originalen finns i Kartavdelningen, Geddas karta över Umeå lappmark 1671, RA

²⁹ Göthe 1929, s 479 ff; Bylund 1956, s 36 ff; André 1998, s 57 f

betyder inte att den alltid respekterades, men häradsrätten behövde inte föra samma långdragna överläggningar om gränsdragningen som i Umeå lappmark.

Lappmarksgränsen drogs inte för att skydda kustbönderna mot renbete. Den drogs tvärtom för att skydda samernas och nybyggarnas rättigheter gentemot kustbönderna. Renbetet nämndes knappast i samband med gränsläggningen. De viktigaste frågorna var vilken skatt som skulle betalas (eller inte betalas) samt vilka som var skyldiga att delta i roteringen av soldater. Därefter handlade det om vem som skulle få fiska i vilken sjö.

Utom i de områden där det förekom tvister glömdes gränsen ganska snart bort. Den hade markerats dåligt. Redan när nybyggena Missenträsk och Kåtaselet skulle insynas 1772 och 1786 fanns det åter flera åsikter om var lappmarksgränsen egentligen gick.³⁰ Under 1800-talet återropades gränslinjen främst i skattefrågor, tvister angående fastighetsgränser och i samband med avvitrningen.³¹ I exempelvis avvitrningsstadgan för Västerbottens kustland från 1780 står att avvitrningen skall försiggå från lappmarksgränsen och nedåt.³²

Privata uppgörelser

Samer har haft tamrenar i tusentals år, men länge handlade det bara om något tiotal per familj och främst för transporter. I början av 1600-talet ledde en kris till att samer försökte försörja sig på allt större kött- och mjölkproducerande renhjordar.³³ Denna nya typ av renskötsel expanderade under senare delen av 1600-talet i de centrala delarna av Lappmarken. Kring sekelskiftet 1700 hade den nått en omfattning som ledde till att samer måste söka vinterbete allt längre ner i skogslandet.

För rätten att vinterbeta fick de ibland en landlega. Detta försvagade inte deras rätt enligt den tidens synsätt. Som jämförelse kan nämnas att svenska samer fick en mycket stark rätt att vistas med sina renar i Norge i kodicillen till gränstraktaten 1751. De skulle ”efter gammal sedvana” få ”betjäna sig av land och strand till underhåll för deras djur och sig själva, då de vänligen skola emottagas, beskyddas och hjälpas tillräta, även uti krigstider”. Sedvanerätten

³⁰ Bylund 1956, s 41 ff, André 1998, s 59

³¹ Se t ex Bylund 1954, s 44 ff

³² Almquist 1928, s 429

³³ Processen beskrivs i Lundmark 1982

försvagades inte av att kodicillen föreskrev att samerna skulle betala en lega på en styver kopparmynt för var tjugonde ren utom årskalvar.³⁴

Vi vet inte särskilt mycket om landlegan för vinterbete i övre Norrlands kustland. Avgiftens storlek bestämdes genom informella, individuella överenskommelser. Landlegan verkar ha varit en självtagen rätt av bönderna och den kunde tydligen tas ut i stort sett efter behag eftersom det sällan fanns några bestämda gränser för byarnas allmänningar. En grundprincip var sannolikt att betet på kronomark alltid var fritt, men å andra sidan var gränsförhållandena mellan kronomark och enskild mark högst oklara i området nedanför Lappmarken före avvittringen.

Det förekom också samverkan mellan flyttsamer och kustbefolkningen. Främst handlade det om att kustbor hade egna renar i samernas hjordar. Det är känt från åtminstone början av 1700-talet.³⁵ Under 1800-talet fick det ganska stor omfattning. Ett sådant arrangemang skapade gemensamma intressen mellan bönder och renskötare. Det bör ha givit goda möjligheter att få utnyttja vinterbete nedanför lappmarksgränsen utan avgifter.³⁶

Vi vet inte om det var alla bönder, vissa bönder eller bara enstaka bönder som tog ut landlega. Bönderna i en by kan ha tagit emot samerna i god sämja, gjort affärer och låtit renarna beta fritt. Sådana förhållanden har inte satt några spår i källmaterialet. Bönderna i nästa by kanske gjorde allt för att pungslå samerna eller rent av förbjuda dem att vistas på byns marker. I några fall har sådana attityder noterats i domböckerna.

Problemet, för både dåtidens samer och dagens historiker, är att det inte fanns några kungliga förordningar som uttalat gällde flyttsamer. Det finns dessutom ytterst lite källmaterial som belyser villkoren för flyttsamernas vinterbete under senare delen av 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Ett särskilt problem är förstås att länsstyrelsens arkiv i Umeå brann upp 1888. Flera av de förordningar som länsstyrelsen utfärdade är försvunna. Vi känner till dem enbart genom att de nämns i andra källor.

Vi kan belägga enstaka händelser i domböcker och annat officiellt material, men vi vet inte hur representativa de var. Vad gäller domböcker måste man framför allt betänka att det inte var det vardagligt normala som hamnade i häradsrätten. Domböckerna speglar ensidigt

³⁴ Första bihang eller Codecill... § 10, § 13. Tryckt i Cramér & Prawitz 1970 s 108 ff

³⁵ Ett exempel är att en rådman i Piteå hade renar hos en same i Arvidsjaur 1707. André 1998, s 56

³⁶ Systemet med skötesrenar blev omstritt i slutet av 1800-talet. I särskilt några skogssamebyar var samerna på väg att bli enbart skötare av andras renar. Det medförde att innehav av skötesrenar förbjöds utom i Norrbotten, där det senare begränsades till 20 renar per ägare. Se Nordin 2002

konflikter, inte den lugna vardagen. Naturligtvis rådde inget helt konfliktlöst tillstånd mellan flyttsamer och kustbönder, lika lite som mellan bönder och bönder eller samer och samer. Men hur dessa konflikter hanterades var långt ifrån enhetligt från mitten av 1700-talet till 1886, d v s en period på 130-140 år.

Vinterbete i kustlandet

Från mitten av 1700-talet har vi flera källor som vittnar om att flyttsamer vinterbetade renar i kustlandet. I en redogörelse för ”lappar och nybyggare” 1746 skriver gränskommissarie L C Stobée att lappmarken i Västerbotten ibland inte är ”tillräcklig, utan efter erhållet lov av bönder som hava vidsträckt utmark, emot en halv eller fjärdedels rens eller några ostars givande, går [flyttsamerna] ner på landet och nästan till Östersjökanten med sina renar”.³⁷

Kyrkoherde Pehr Fjellström i Lycksele kritiserade 1748 att landlega togs ut av samer även i skog som var belägen flera mil från böndernas byar trots att avbetningen av renmossa inte gjorde någon skada för bönderna eller skogen.³⁸

Liknande synpunkter framfördes av tjänstemän från länsstyrelsen efter en rundresa 1756 för att undersöka bland annat lappmarksgränsens konsekvenser för renskötseln. Enligt deras rapport klagade samer över att de i ”byaskogarna, vilka stöta intill lappmarken och dess allmänningar [...] nödgas [...] för några veckors bete bidra till dubbelt mera till bonden än skatten till kronan belöper”.³⁹

Dessa tre notiser tyder på att vinterbete var tillåtet, men mot landlega. Men det finns också belägg för att samer inte behövde betala lega på enskild mark vid denna tid. Pastor i Sorsele klagar 1756 över att samerna inte kommer till kyrkan på vintern. ”Fjällapparnas ursäkt [är] att de måste söka sig nedåt landet på allmänningar där de få ligga, utan att betala landägaren

³⁷ Tryckt i Arkiv för norrländsk hembygdsforskning 1919, s 68 ff

³⁸ Cit. Göthe 1929, s 457

³⁹ Lappmarkens ekonomikommitté. Äldre kommittéer nr 641. (RA) Rapporten uppger också att bönderna skjuter ner ”lappens renar, 80 à 100 i skocken” om de inte får sin landlega. Detta skulle ha skett i Skellefteå socken ”för några år sedan”. Det finns anledning att betvivla den uppgiften. Så laglöst var inte Sverige vid mitten av 1700-talet att en sådan massaker på renar skulle ha gått obemärkt förbi. Per André har gått igenom domboksmaterialet angående relationerna mellan samer och nybyggare i Skellefteå socken. (André 1998) Han har inte hittat någon sådan händelse. Nedskjutning av enstaka renar förekom, men det behandlades som stöld av häradsrätten oberoende av om förövaren var kustbonde, nybyggare eller same.

lega.”⁴⁰ Vid riksdagen 1765-66 uppgav de två riksdagsmännen från Ångermanland att ”lapparna vintertiden utan hinder av allmogen nu årligen beta sina renar långt in på allmogens skatteägor”.⁴¹

Under 1750-talet hade man genom olika förordningar velat inskränka samernas rätt att bära bössor under vissa tider av året, särskilt i kustlandet. De ansågs gå alltför hårt fram mot viltet. I Lappmarken handlade det om att skydda vildrenen från jakt under våren. Där riktades bössförbudet också mot nybyggare.⁴² Bondeståndet klagade i allmänna ordalag över detta vid 1765-66 års riksdag.⁴³

I det sammanhanget gjorde samtliga riksdagsmän från Norrland ett utfall mot samer i allmänhet.⁴⁴ Skrivelsen är daterad Stockholm 7 april 1766. Den innehåller flera sinsemellan motsägande avsnitt och ger inte intryck av att ha tillkommit efter några ingående överläggningar.

Enligt skrivelsen lider landsbygden ”mångfaldig och kännbar skada” av att renar vistas på skatteskogarna. Flyttlapparna har ”förut nyttjat allting fritt och opåtalt, lika som jordägaren själv”, men det har lett till att de blivit ”trögare till att betjäna lantmannen och obilligare på sina arbeten och varor”. Dessutom hugger ”såväl sockne- som flyttlappar” ner ”en otrolig myckenhet fång och timmerskog”. Böndernas kreatur svälter på sommaren på grund av detta. Samerna orsakar skogsbränder, försummar sin kristendom och ägnar sig åt ”den liderligaste levnad”. Samtidigt får bönderna försörja tiggande samer hela vintern på grund av deras ”lättja och självsvald”.

Å andra sidan får samerna gärna komma ned på landsbygden, men inte med renar eller bössor. Men de skall inte vara ”tröga att betjäna lantmannen” och skall bli ”strängt tillhållna att gå i tjänst så snart de vistas nere på landet”.

Skrivelsens avsikt var alltså att pressa ner priset på samernas arbetskraft och varor. Riksdagen tog ingen notis om denna framstöt utan beslutade bara att ”den lapska fjällallmogen” fick bära bössor året om, men det skulle inte gälla ”kringstrykande lappar eller sockenlappar”.⁴⁵ I riksdagsmännens skrivelse framgår att flyttsamerna före 1765 ”nyttjat

⁴⁰ Direktionen för lappmarkens ecklesiastikverk, Kanslistyrelsen vol 118-121. Inkomna skrivelser från Härnösands stift 1823-1833, RA

⁴¹ Bondeståndets riksdagsprotokoll, Vol 10(riksdagen 1765-66), s 933

⁴² Resolution i Bondeståndets riksdagsprotokoll Vol 9 (riksdagen 1760-62), s 684 f

⁴³ Bondeståndets riksdagsprotokoll, Vol 10, s 892 f

⁴⁴ Ibid., s 985

⁴⁵ Bondeståndets riksdagsprotokoll, Vol 10, s 1085

allting fritt och opåttalt, liksom jordägaren själv”. Riksdagen beslutade inte om någon ändring av detta förhållande.

Uppgifter i domböcker

Samernas rättigheter i kustlandet speglas också i domböcker. Ingen har granskat alla kustlandets domböcker med avseende på relationen mellan samer och bönder. Uppgiften skulle kräva flera års arbete. Endast för Skellefteå socken finns en sådan genomgång. Den är utförd av Per André. Han har refererat sina fynd och delvis citerat utslagen.⁴⁶ Även av domboksnotiserna framgår att tiggarlappar utan laga försvar kunde drivas bort och att de samer som tog tjänst och fick laga försvar kunde stanna i kustlandet. Det finns inga belägg för att flyttsamer var förbjudna att vistas i kustlandet i allmänhet, men efter särskild begäran från byamännen kunde de förbjudas att beta sina renar i vissa områden.

I flera domböcker hänvisas till att landshövdingen i Västerbotten 1770 utfärdat en resolution som medgav att ”lappallmogen för svagt renbetes skull i Lappmarken” fick utnyttja renbete på kronans allmänningar i kustlandet.⁴⁷ Detta kan ha lett till konflikter eftersom gränserna mellan kronans mark och böndernas var obestämda vid denna tid. Förordningen har inte kunnat återfinnas, men häradsrätten kan knappast ha åberopat en förordning som inte existerade.

Att områden kunde avlysas visar ett fall 1781. Nybyggare i Mensträsk (cirka 8 km nedanför lappmarksgränsen) stämde tre samer inför vårtinget därför att deras renar hade trampat ner höhässjor. Samerna dömdes till böter. Häradsrätten motiverade sitt utslag med att deras ”flyttning och renars betande på sockenallmänningen helt nära Mensträsk” var ”lagstridigt eftersom dessa böra på sina tillräckliga betesland i Lappmarken vistas”. Men att det var lagstridigt berodde på att ”Kungl. Maj:ts befallningshavande år 1777 på Mensträsks nybyggares ansökning sådant och allt annat intrång samt åverkan vid två dalers vite förbjudit”. Landshövdingens förordning är inte bevarad, men det är uppenbart att den kommit till efter särskild ansökan av nybyggarna.⁴⁸ Ett liknande fall förekommer 1826 då häradsrätten

⁴⁶ André 1998

⁴⁷ A.a, s 59

⁴⁸ André (s 60) skriver att domstolen vid detta tillfälle var ”ovanligt sträng” och ansåg ”allt renbete i socknen varande lagstridigt”. Det finns ingen indikation på något sådant i domboken. Se Dombok, Skellefteå socken 1781, fol. 171 ff, RA

hänvisar till att landshövdingen 1823 föreskrivit vite för samer som höll sina renar ”inom Burträsk avskiljde område”.⁴⁹ Varför just ett område vid Burträsk avlysts för renbete vet vi inte.

På hösten 1781 utfärdade länsstyrelsen en förordning som förbjöd samer att göra bonden ”ohägn på hans ägor”. Inte heller denna förordning har kunnat återfinnas.⁵⁰ Men förordningen gällde enbart ”ohägn”, d v s skadegörelse, inte renbete i allmänhet.

Länsstyrelsen i Västerbotten utfärdade 1801 en förordning som tydligt indikerar att vinterbete var tillåtet nedanför Lappmarken. Det var en så kallad höskadeförordning som ålägger bönder och nybyggare att inte kräva ersättning av samerna för nedtrampade höhässjor. De fick själva ”sin skada stånda” om de inte skyddade hässjorna med stängsel som var fyra alnar högt.⁵¹ Landshövdingen beslutade att detta ”till allmän efterrättelse” i Lappmarken ”som till de mot Lappmarken gränsande jordbrukares i Ume, Degerfors, Skellefte, Pite, Lule och Råneå socknar, stadga och förordna”. Detta kan inte tolkas på annat sätt än att renbete var tillåtet i kustlandet. Förordningen lästes också upp vid tinget i Skellefteå (och förmodligen övriga ting i kustlandet).⁵²

Förordningen överklagades av en bruksbokhållare vid Nasafjäll. I sin skrivelse hänvisade han till att landshövdingar utfärdat förordningar 1790 och 1793 om att ”lappen ej utan särskilt tillstånd må vistas på de uti bebodda Västerbotten varande allmänningar” samt vid vite ”icke ens beta på de hemman och nybyggen tillkommande områden” eftersom bönderna själva behövde renmossan till sin boskap. Inte heller de förordningarna har kunnat återfinnas. De kan i alla fall inte ha haft särskild hög dignitet om de ens hade den innebörd bruksbokhållaren gav dem. Kammarkollgium avslög nämligen hans överklagande 1802 och fastställde förordningen om att bönderna i kustlandet själva måste skydda sina hässjor mot renar.⁵³

Detta hindrade inte att häradsrätten i Skellefteå fyra år senare menade att 1801 års förordning inte gällde för kustlandet och bötfällde samer för skador på höhässjor 1/8 mil nedanför lappmarksgränsen.⁵⁴ Flyttsamer som inte vållade skada fick vistas i socknen. Det framgår tolv år senare då samer från Arjeplog hade 1 000 renar i Drängsmarksskogen utanför

⁴⁹ Dombok. Skellefteå socken 1826, § 672, RA

⁵⁰ Den nämns i von Düben 1873, s 466

⁵¹ Förordningen finns tryckt i Læstadius 1833, s 534

⁵² A.a., s 61

⁵³ Kammarkollegiets protokoll 2/11 1802 § 24. Kammarkoll. Arkiv Aia:375, RA

⁵⁴ André 1998, s 62

Skellefteå utan att det väckte några protester (utom från en annan same med renar i området).⁵⁵

Det gamla Västerbottens län delades 1810. Då det innebar två länsstyrelser och de kunde även sinsemellan vara oeniga om vad som skulle gälla för renbete i kustlandet. I Norrbotten intog länsstyrelsen en mycket negativ hållning till alla rättigheter för samerna under 1800-talets första decennier. Det gällde särskilt landshövdingarna Per Adolph Ekorn (1810-16) och Carl Sparre (1825-35). Men landshövdingarna var inte allsmäktiga, de måste foga sig i beslut från överordnade myndigheter.

Ekorn utfärdade 1813 en förordning som bland annat förbjöd samerna ”att uppresa sina kåtor och med sina renar närmare än en mil från nybyggarnas byar”.⁵⁶ Den överklagades 1829 av samerna i Jukkasjärvi med hjälp av en länsman. Landshövding Sparre ansåg att förordningen inte skulle ändras. Samerna överklagade då till Kammarkollegium.

Länsstyrelsen i Umeå hade en mer positiv inställning till samernas vinterbete. När nybyggare i länet överklagade 1801 års förordning om stängsel runt höhässjor svarade länsstyrelsen att den hade bekräftats i en länskungörelse 1818 och att den fortfarande gällde. Kammarkollegiet anslöt sig till länsstyrelsens ståndpunkt och Kungl. Maj:t utfärdade 1825 en skrivelse om att 1801 års förordning fortfarande gällde. Det innebar att även bönderna i kustlandet skulle ”själva sin skada stånda” om de inte skyddade sina höhässjor, vilket måste tolkas som att samerna inte var förbjudna att vinterbeta sina renar där.

För Norrbottens del begärde Kammarkollegium ett yttrande av landshövdingen efter samernas överklagan av 1813 års länsförordning. Landshövdingen svarade 1830 och kritiserade alla förordningar som gav samerna rätt att vistas i kustlandet och hävdade att ”lapparna icke voro berättigade, att med sina renhjordar, sig inom kustlandet uppehålla”.

Men landshövding Sparres åsikt fick inget gehör när ärendet behandlades i högre instans 1831. Kungl. Maj:t slog fast att 1825 års förordning (som var en bekräftelse på 1801 års förordning) skulle gälla. Detta bekräftades ytterligare i ett regeringsbeslut 1833.

I samband med denna remissomgång skrev länsstyrelsen i Västerbotten 1830 att det var ”nödvändigt, att renbete får begagnas å kronoallmänningarna inom nedre eller bebodda delen av landet” och att samerna ”dessutom av skattemän pläga betinga sig rättighet att vistas å dessas ägor”.

⁵⁵ A.a., s 61

⁵⁶ Källorna till behandlingen av renbetesrätten under 1800-talet första decennier finns i Sammansatta kollegier, Vol 3, RA

Det finns säkert fler domboksnotiser som har uppgifter om vinterbetesrätten i kustlandet före 1886. De kan ge ytterligare uppgifter om lokala variationer under kortare perioder. Trots att förhållandena var så växlande kan man ändå våga ange några grova konturer av vad som gällde. Det mesta tyder på att 1) vinterbete på kronomark i regel var fritt (men gränserna mellan kronomark och byamarker var länge obestämda); 2) vinterbete på enskild byamark kunde få ske både med och utan landlega och 3) vissa byamarker kunde i särskild ordning avlysas för renbete. Under 130-140 år förändrades naturligtvis förhållandena vid flera tillfällen. Men det källmaterial som hittills har utnyttjats av forskningen tyder inte på att det fanns något generellt förbud för flyttsamer att vinterbeta renar i övre Norrlands kustland innan sedvanerätten lagfästes 1886.

Avvittring i kustlandet

I Västerbottens kustland inleddes gränsläggning mellan byar och socknar 1780. Avvittringen fortsatte enligt en ny stadga 1824 och var avslutad omkring 1880.⁵⁷ Den pågick alltså i omkring hundra år och mycket hann förändras under den tiden. Avvittringen 1780 inleddes med deklARATIONEN att all skogsmark var kronans och att det inte fanns några lagliga gränser för byarnas utmarker. Sedan skulle kronan genom avvittring tilldela byarna och socknarna den utmark de behövde.⁵⁸ Mot böndernas protester gjorde kronan stora områden upp mot lappmarksgränsen till kronoallmänning.⁵⁹ Troligen fick samerna väsentligt bättre tillgång till vinterbete de första decennierna efter 1780. Området närmast lappmarken bestod i stort sett bara av kronoallmänning.

För kronan var det önskvärt att besätta kronoallmänningen med bosättare. Även de kallades nybyggare och fick stöd, men på andra villkor än de ovanför lappmarksgränsen.⁶⁰ Fram till 1880-talet intogs en stor del av kronoallmänningen nedanför lappmarksgränsen av nybyggare

⁵⁷ I Ångermanland var avvittringen avslutad redan 1789. Se Almquist 1928, s 383 ff. Nordmaling tillhörde Ångermanland till 1810, då socknen infogades i Västerbottens län.

⁵⁸ Almquist 1928, s 416 ff; Egerbladh 1987, s 119 ff

⁵⁹ I Egerbladh 1987, s 128 finns en karta på kronans överloppsmark efter avvittringen. Den gäller endast Norrbotten utom Tornedalen. Någon motsvarande karta finns inte för Västerbotten, men man vågar anta att förhållandena var i stort sett desamma där.

⁶⁰ En koncis sammanfattning finns i Egerbladh 1987, s 77 ff

eller andra markägare.⁶¹ Därmed drogs även de markerna in i det svåröverskådliga system av privatuppgörelser som präglade den gamla bondejorden.

I flera källor från första hälften av 1800-talet anges att nybyggare kräver samer på landlega för renbete. Problemet är att vi sällan kan avgöra om det syftar på nybyggare i Lappmarken eller i de övre delarna av kustlandet. Endast undantagsvis får man avgörande ledtrådar. Som exempel kan tas ett inlägg i en riksdagsdebatt 1829.⁶²

Den föranleddes av en motion av bergsrådet Carl Samuel Robson angående samernas villkor i Luleå lappmark. Han var mycket väl insatt i frågan eftersom han vistats där av och till under uppemot 30 år för olika gruvföretags räkning.⁶³ Han menade nybyggare i stor utsträckning intagit renarnas vinterbetesmarker och ”den lapska folkstammen” hotades av undergång. Nybyggarna pressade samerna på ”skatter och gåvor” för att de skulle få beta sina renar. Ett värn måste sättas ”mot renbetets förstöring i det nedre landet”. Här handlar det om nybyggare utanför Lappmarken eftersom uttrycket ”nedre landet” användes om det området.

Det utskott som behandlade Robsons motion menade att det var viktigt att samerna fick utnyttja ”nedre landets kronoskogar” och att ett ”vinterstamhåll” utstakades för dem vid den kommande avvitrningen. Detta betonades också i riksdagens skrivelse till Kungl. Maj:t.

Sommar och vinter

Frågan om att samerna skulle garanteras ”ett vinterstamhåll” var därmed väckt på högsta nivå. Från 1830-talet växer gradvis insikten fram att detta måste ske genom särskild lagstiftning. Att böndernas ägo gränser fastslogs hindrade inte att rätten för flyttsamer att vistas i kustlandet blev allt mer accepterad. I sin femårsberättelse för perioden 1846-1850 konstaterar landshövdingen i Norrbotten utan några invändningar att ”de nomadiserande lapparna uppehålla sig egentligen i Lappmarkerna, men nedslå sina bopålar under vintrarna även å de ställen av kustlandet, där tjänligt bete för deras renhjordar är att tillgå”.⁶⁴

⁶¹ För Norrbotten (utom Tornedalen) se kartor i Egerbladh 1987, s 190 f

⁶² Riksdagen 1828/1830. Motionen: adeln 5:132 ff; utskott 8:81, 8:135. Debatten: adeln 20:283 ff, 30:57 ff; präster 4:272 ff. Riksdagens skrivelse nr 215.

⁶³ Ahlström 1966, passim.

⁶⁴ Landshövdingarnas femårsberättelser. Norrbotten 1850. Bidrag till Sveriges Offentliga Statistik. Serie H.

I anslutning till ett avvittringsförslag framhöll lantmäteristyrelsen 1866 att det inte fick förmenas samerna att uppehålla sig ”på de skogsmarker, som blivit hemman och torp tilldelade” under den tid då renarna inte kunde finna sin föda i fjällen.⁶⁵ Länsstyrelsen i Norrbotten skrev 1868 att det var ”ovillkorligen nödvändigt” att samerna fick vistas med sina renar i skogslandet under vintern.⁶⁶

Nästa steg blev att hänvisa till sedvanerätt. I det fallet togs de första initiativen i riksdagen. När de svenska samernas renbetesrätt i Norge diskuterades 1871 framhöll statsrättsprofessorn och riksarkivarien J J Nordström att samerna hade ”urminnes hävd” till ”för deras näringsliv behövliga betesmarker” även i Sverige. Han nämnde också ”gammal sedvana” och ”historisk besittningsrätt”.⁶⁷ I riksdagsdebatten inför avvittringsstadgan 1873 talades om att samerna skulle behållas vid sin betesrätt ”emedan de av forno innehaft den”.⁶⁸ En riksdagsman framhöll att samerna haft rätten till skog och mark ”från urminnes tider”, en annan hänvisar till att samernas har ”urminnes hävd”, ytterligare en betonar att det handlar om ”lapparnas äldsta rätt”.⁶⁹

I riksdagsdebatten 1873 gör ledamoten F J Malmberg ett engagerat inlägg om förhållandena mellan samer och bofasta i hans hembygd. Han menar att området ovanför lappmarksgränsen inte är tillräckligt för att lämna föda åt samernas renar. ”Om lapparna inskränks att hålla sig inom lappmarkens gränslinje, så tror jag den tid icke vara långt avlägsen, då lappar och renar komma att försvinna.”

Malmbergs beskrivning av förhållandena förtjänar ett längre citat eftersom han beskriver en annan verklighet än den som vanligen registreras i källmaterialet. ”Det finnes intet år, då icke lapparna med sina hundra- och tusentals renar flytta ned till trakterna vid kustlandet. Så hava de gjort i alla tider, och komma troligen att alltid hädanefter göra så, om de nämligen icke tvingas upphöra därmed; och ingen människa har ansett detta såsom en olägenhet. Årligen när de komma ned, så är det som en folkfest. De bliva välvilligt mottagna, de få vistas på våra skogsmarker och utnyttja där befintligt bete.”⁷⁰

⁶⁵ Prawitz 1966, s 56

⁶⁶ Prawitz 1966, s 51

⁶⁷ Riksdagen 1871. Prot. FK III, s 118, 120, 121, 189

⁶⁸ Riksdagen 1873. Prot. FK I, s 433 (Hägström)

⁶⁹ Riksdagen 1873. Prot. FK I, s 437 (von Sydow), s 441 (Hasselrot); AK II, s 254 (Larsson)

⁷⁰ Riksdagen 1873. Prot. AK II, s 223

Malmberg var disponent vid Väja sågverk i Ytterlänns mellan Sollefteå och Kramfors. Det bör ha handlat om Vilhelmina-samer, som enligt en utredning 1882 följde ”Ångermandalen ända ner till kusten”.⁷¹

Efterlängtd avvittringsstadga

Den länge emotsedda avvittringsstadgan för lappmarken kom 1873.⁷² Där står att samerna skall vara ”såsom hittills, berättigade att för renhjordarna begagna bete å all skogsmark inom lappmarkernas nuvarande område”, men ”å enskildes skogar inom de till odling tjänliga delarna av landet endast vintertiden”. Stadgan gällde enbart lappmarken och ”de till odling tjänliga delarna av landet” skall knappast tolkas som områden nedanför lappmarksgränsen.

Men vinterbete nedanför Lappmarksgränsen var vanligt och accepterat vid den tiden. Samma år publicerades G von Düben boken ”Om Lappland och lapparne”. Den bygger på omfattande resor i Lappland samt nära kontakter med präster och kronobetjäning. Hans uppgifter om samernas flyttningar i samtiden bör därför betecknas som pålitliga. Han uppger att samer från Torne lappmark vinterbetar i Pajala socken, att Arjeplogs- och Arvidsjaurssamer ”ofta flytta ända ner till kusten” och att ”Ume lappar” ”vintertiden gå ned mot kusten, någon gång till Östersjöns strand”.⁷³

Inför det som skulle bli 1886 års renbeteslag tillsattes en kvalificerad utredning. Där ingick H A Widmark som varit kartograf i Norrbotten och genomströvat och kartlagt framför allt dess lappmarker från 1861 till 1873 då han blev landshövding. F V Tigerhjelm var jägmästare och hade tjänstgjort i Nordmalings och Lycksele revir. Från 1883 var han skogsinspektör och domänintendent i Jämtland och sedermera överjägmästare i mellersta Norrlands distrikt. Hemmansägare P O Hörnfeldt från Själevad var riksdagsman för Ångermands norra domsaga. Bruksägaren William Farup var verksam i Härjedalen. Dessutom ingick Ludvig Annerstedt, en av tidens främsta jurister, samt sekreteraren Karl Husberg, som senare blev landshövding i Norrbotten. Utredarna inhämtade en stor del av sakuppgifterna från kronobetjäningen, d v s kronofogdar och länsmän.

Utredningen tillsattes 1882 och lämnade sitt betänkande året därpå. Förutom ledamöternas egna kunskaper förlitade den sig i stor utsträckning på uppgifter från kronobetjäningen, d v s

⁷¹ Riksdagen 1886. Bihang till riksdagens protokoll. 2 saml. 2 avd. 1 band, s 46

⁷² SFS 1873:26

⁷³ von Düben 1873, s 438, 440 ff

länsmän och kronofogdar. I sin genomgång av renbetesförhållandena hänvisar den i flera fall till att vinterbete förekommer nedanför lappmarksgränsen. Detta ses inte som onormalt eller lagstridigt. Rent allmänt konstaterar utredningen att de renskötande samerna ”utsträcka emellertid dessa sina vandringar ned inom det norrländska kustlandet. Något särskilt lagbud tillerkänner dem väl ej rättighet därtill; men dessa Lapparnes flyttningar måste, då de av ålder hitintills opåtalat ägt rum, anses vara grundade på sedvanerätt”. Den skriver också att samerna och deras renar ”äga i kraft av sedvanerätt vintertiden vistas i landet nedom lappmarkerna”. Den redovisar i korthet betesmarkerna lappby för lappby och konstaterar att samerna i Torne lappmark vinterbetar sina renar i Muonionalusta och Pajala församlingar. Jukkasjärvi-, Gällivare- och Jokkmokkssamerna flyttar sällan utanför Lappmarken. I Pite lappmark flyttar Semisjaur- och Sörvästerby-samerna till kusten om betet är dåligt inom Lappmarken. Skogssamerna i dåvarande Arjeplogs lappby flyttar i regel ner till kustlandet. Skogssamerna i Arvidsjaur flyttar ner till kustlandet i både Norr- och Västerbottens län.

I Västerbotten flyttar Ranbyns och Granbyns samer ”ned mot kusten, någon gång ända ned till havet”. För Umbyn och Vapsten ”är det vanligaste” att de flyttar till ”kustlandet, strövande där utan någon egentlig ordning tvärsöver och längs dalgångarna, ofta nog ända ned mot kusten”. Vilhelmins-samerna följer ”Ångermandalen, ända ned mot kusten, där de till och med lägga sig i närheten av Härnösand”.⁷⁴

Lagstadgad sedvanerätt

Regeringens proposition 1886 konstaterar att samerna flyttar ”från fjällen nedåt vissa trakter av den sedan äldre tider bebyggda, närmare kusten belägna delen av Norrland”. Sådan nomadisering har ”blivit utövad sedan uråldriga tider” utan att det mött ”någon gensägelse från den bofasta befolkningens sida”.⁷⁵ De klagomål som förekommit har ”nästan utan undantag” gällt skador som renarna förorsakat på våren eller sommaren eller på höstackar.

Regeringen underströk också att det inte handlar om ”blott ett av den fasta befolkningen tålt intrång, utan en verklig rätt”, även om det inte hittills har funnits något uttryckligt lagstadgande om den. Men nu var det dags att förse den med ett sådant skydd eftersom

⁷⁴ Riksdagen 1886. Bihang till riksdagens protokoll. 2 saml. 2 avd. 1 band, s 66, samt s 23, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 56

⁷⁵ Riksdagen 1886. Kungl. Maj:ts proposition nr 2, s 34. Såvitt vi vet i dag verkar det inte ha förekommit några klagomål på renarnas vinterbete i kustlandet under drygt ett halvsekel före 1886.

vinterbetet i kustlandet är en rätt ”vilken kräver lika värn som äganderätten”.⁷⁶ Därför skall samerna inte bara få vistas i lappmarken och på skattefjällen i Jämtland. Under vintern får de också beta sina renar på ”de trakter i övrigt, vilka de efter gammal sedvana hittintills hava besökt”.

Propositionen gör ingen närmare bestämning av begreppet ”trakter”. Det kan å ena sidan tolkas som omfattande geografiska enheter, till exempel ”fjälltrakter” eller ”kusttrakter”. En sådan tolkning skulle innebära att samerna har renbetesrätt i hela kusttrakten eftersom de av sedvana besökt denna trakt. Å andra sidan kan man hävda att trakt skall tolkas i en snävare mening. Kustområdet kan då delas upp mindre lotter, till exempel hemman, skogsskiften etc. och samerna måste bevisa att deras renar har sedvanerätt att vinterbeta sina renar på var och en av dem.

Enbart ordet ”trakt” ger ingen vägledning. Det betydde i slutet av 1800-talet detsamma som nu, d v s ”geografiskt område med obestämd avgränsning”.⁷⁷

För att få närmare besked om innebörden av ”trakter” i renbeteslagarna måste man gå till förarbetena. I propositionen till 1886 års renbeteslag finns en första indikation på hur ordet skall tolkas. Där skriver departementschefen att ”någon svårighet bör nämligen icke kunna uppstå att avgöra, huruvida lapparna efter gammal sedvana hittills hava besökt en trakt eller icke”.⁷⁸ Detta måste tolkas som att regeringen med ”trakt” avsåg områden av avsevärd storlek.

I utskottets granskning av propositionen underströks att det inte kunde bli fråga om någon strikt gränsindelning för vinterbetet.⁷⁹ Trakterna måste bestämmas efter renens behov. Absoluta gränslinjer var inte möjliga att tillämpa. ”Området för lapparnas vinterflyttningar” kan inte ”meddelst en yttre, fysisk rålinje utstakas”. Man måste i stället ”uppdraga juridiska gränser, d v s. genom lag ordna dessa flyttningar så, att de icke medföra otillbörlig inskränkning av de bofastas ägande- och besittningsrätt till jord”.⁸⁰

Den definitiva lagtexten innehåller inte någon bestämning av de ”trakter” där sedvanerätten till vinterbete gäller.⁸¹ Däremot föreskriver lagen inskränkningar för vinterbetet. Renarna får inte vistas i kustlandet under perioden 1 oktober-30 april. Lagen innehåller också utförliga

⁷⁶ A.a., s 35

⁷⁷ Nationalencyklopedins ordbok (1996), uppslagsordet ”trakt”

⁷⁸ Riksdagen 1886. Proposition nr 2, s 35

⁷⁹ Riksdagen 1886. Särskilda utskottets utlåtande nr 1, s 15 ff

⁸⁰ A.a., s 15 f

⁸¹ SFS 1886:38

regler om skadestånd ifall renarna åstadkommer skada på de bofastas åkrar, ängar, växande skog etc. Den grundläggande principen för lagstiftningen var uppenbarligen att vinterbetesrätten skulle inskränkas till vintermånaderna och att samerna var skyldiga att betala skadestånd om renarna vållade skada på de bofastas ägor. I övrigt skulle renarna ha stor frihet att röra sig över hela området nedanför odlingsgränsen.⁸²

Urminnes hävd

Renbeteslagen reviderades 1898. I den nya lagen gjorde man en ändring i skrivningen om vinterbetesrätten. Den kommitté som utredde frågan menade att man skulle stryka ordet ”hitintills” i lagtextens formulering om att vinterbete var tillåtet för samernas renar i ”trakter vilka de efter gammal sedvana hitintills hava besökt”.⁸³ Anledningen var enligt kommittén att bevisningen vid eventuella tvister om sedvanerätt inte ”ovillkorligen skall hänföras till tiden för 1886 års lags trädande i kraft”. Det skulle kort sagt inte vara nödvändigt att ha utövat betesrätten före 1886 (”hitintills”). I stället skulle ”sedvanerättens godkännande i tvistiga fall göras beroende av samma bevisning, som enligt allmän lag kräves för styrkande av urminnes hävd”.

Detta innebar vid denna tid definitionen av urminnes hävd i jordabalken i 1734 års lag, d v s att den som ”egendom eller rättighet i så lång tid okvald och obehindrad besuttit, nyttjat och brukat haver, att ingen minnes, eller av sanna sago vet, huru hans förfäder, eller fångamän först därtill komne äro”.⁸⁴

När utredningen lämnade sitt betänkande rådde oreda i renskötseln i Västerbotten. På grund av att lappskattelandsindelningen avskaffats i 1886 års renbeteslag hade flera renskötare slutat att vårda sina hjordar på ett godtagbart sätt. Detta uppmärksammades också i förarbetena till 1898 års lag och lagutskottet konstaterade att felet var att ”då den hittillsvarande fördelningen inom lappbyarna upphävdes intet blev satt i dess ställe”.⁸⁵ Lappskattelanden i Västerbotten återinfördes i byordningar efter 1898 och renskötseln blev åter ordnad efter några år.⁸⁶

⁸² Odlingsgränsen nämns inte i renbeteslagen 1886 eftersom den ännu bara fanns som ett provisorium. I lagens förarbeten berörs den i några fall, men lagstiftarna var osäkra på om en provisorisk gräns skulle skrivas in i lagtexten. Fyra år senare blev den definitiva odlingsgränsen fastställd och från 1898 och framåt har den också tagits in i lagtexterna.

⁸³ Riksdagen 1998. Kommittébetänkanden. 1895 års lapplagskommitté, s 53

⁸⁴ 1734 års lag. Jordabalken XV Kap. § 1

⁸⁵ Riksdagen 1898. Lagutskottets utlåtande nr 66, s 15

Utredningen noterade krisläget där det bland annat förekom hjordar av kvarlämnade renar i kustlandet under tiden maj-september. Trots dessa otillfredsställande förhållanden föreslog utredningen inga inskränkningar i vinterbetesområdena. Den framförde enbart att samerna borde åläggas att ”på förhand tillkännagiva tiden för sina flyttningar igenom de särskilda socknarna”. Den såg rent av Norr- och Västerbotten som efterföljansvärda exempel för Jämtland-Härjedalen där det rådde konflikter kring vinterbetet. Utredningen hoppades att de samer och bofasta som utövade sina näringar där skulle ”i någorlunda sämja förlikas, därför talar erfarenheten från Norrbottens och Västerbottens kustland, där ingen röst höjts för att hindra lapparnas vinterflyttningar”.⁸⁷

Någon närmare vägledning för tolkningen av begreppet ”trakter” gav inte utredningen. Det gjorde inte heller propositionen.⁸⁸ I lagutskottets utlåtande diskuterades främst eventuella inskränkningar i tiden för renarnas rätt att vistas i Lappmarken nedanför odlingsgränsen samt de skador som kunde orsakas på utestående höhässjor där. För Västerbottens del ”gäller icke frågan kustsocknarnas intresse, ty till kustlandet komma lapparna redan nu icke förr än i december”.⁸⁹

Vad gällde omfattningen av begreppet ”trakter” fanns fortfarande bara den indikation som ministern gett i propositionen 1886, d v s att det inte kunde bli några svårigheter att definiera vilka trakter som var sedvanerättsområde.

En utredning som tillsattes 1919 tog sig an frågan. Det ledde till ett lagförslag som behandlades i konselj 1924.⁹⁰ Någon proposition förelades aldrig riksdagen av lagtekniska skäl.⁹¹ När propositionen efter viss bearbetning lades fram 1928 ingick konseljprotokollet från 1924 som bilaga och väsentliga delar av det togs in i propositionen.⁹²

Naturlig gräns

Med hänvisning till tidigare utredningar och konseljbeslut konstaterade departementschefen 1928 att ett område i nordöstra Norrbotten inte tillhörde sedvanetrakterna för vinterbete. Det

⁸⁶ Riksdagen 1898. Motion AK nr 215 med referat av lappfogdarnas rapporter

⁸⁷ Riksdagen 1898. Lapplagskommitténs betänkande, s 35

⁸⁸ Riksdagen 1898. Proposition nr 56

⁸⁹ Riksdagen 1898. Lagutskottets utlåtande nr 66, s 9

⁹⁰ För konseljprotokollet se Riksdagen 1928. Proposition nr 49. Bilaga.

⁹¹ Lagrådet ansåg att uppdelningen i en lag för fjällrenskötseln och en för skogsrenskötseln inte var rationell.

⁹² Riksdagen 1928. Proposition nr 49.

är i princip det område där den så kallade koncessionsrenskötseln utövas i dag.⁹³

Kustrakterna i Norrbotten från Råneå socken och söderut tillhörde sedvanerättsområdet.

”Vad angår Västerbottens och Västernorrlands län torde kunna sägas att sedvanerätten omfattar länen i dess helhet”.⁹⁴

Sedan noteras att lång tid kan förflyta mellan besöken i en del områden. ”Uppenbart torde emellertid vara, att sedvanerätten, som grundar sig mindre på lapparnas vilja än på renarnas behov av föda, icke utan vidare kan betraktas som upphävd därför att längre tid förflutit mellan lapparnas besök.”⁹⁵

Departementschefen menar att utredningar ”givit vid handen att, det praktiskt taget icke låter sig göra att härutinnan bestämma en yttersta gräns [för sedvanerättsområdet] annat än å sådana håll möjligen såsom t. ex. i Norrbottens sydliga del samt i Västerbottens och Västernorrlands län, där en naturlig gräns möter i Bottniska viken”.⁹⁶

I de trakter där gränsen däremot är ”mer eller mindre flytande” får man även i fortsättningen låta ”frågan om sedvanerättens tillämplighet i tvistiga fall avgöras av domstol på grund av sådan bevisning, som enligt allmän lag kräves för styrkande av urminnes hävd”.⁹⁷

Här konstaterar departementschefen att Bottenviken utgör en ”naturlig gräns” i södra Norrbotten och Västerbotten. Dessutom finns det trakter där gränsen är ”mer eller mindre flytande”.⁹⁸ Dessa områden är de delar av Gävleborgs län som inte tillhör Hälsingland samt områden i Dalarna som gränsar mot Jämtland och inte tillhör Idre socken. Dessutom tillkommer det tidigare nämnda koncessionsområdet i Norrbotten. I Hälsingland och Jämtlands län ”har så gott som samtliga socknar besökts av lapparna för renbete”.⁹⁹

I anslutning till dessa områden kan det bli aktuellt med domstolsförhandlingar för att fastställa gränser för sedvanerättsområdet. Men vid kusten i södra Norrbotten och Västerbotten är de yttre gränserna för sedvanerättsområdet ”naturliga”. Och det är ”en tvingande nödvändighet för lapparna att inom de för sedvanerättsområdet uppdragna yttre

⁹³ A.a., s 69

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ A.a., s 71

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Ibid. Ordet ”flytande” är inte särskilt välvalt i sammanhanget, men det torde vara överflödigt att påpeka att departementschefen inte ägnar sig åt något slags vitsande med avseende på ”flytande” och ”Bottenviken”.

⁹⁹ Riksdagen 1928. Proposition nr 29, s 69

geografiska gränserna äga frihet att efter omständigheterna välja de för tillfället mest lämpliga betesmarkerna”.¹⁰⁰

Därmed hade departementschefen fastställt den geografiska utsträckningen av samernas sedvanerättsområde för vinterbete. Men det satte inga spår i lagtexten. Där formulerades vinterbetesrätten i kustlandet på samma sätt som i 1898 års lag.¹⁰¹

I propositionen till nu gällande renbeteslag från 1971 gör departementschefen enbart en hänvisning till propositionen 1928. Han skriver: ”Enligt förarbetena till renbeteslagen (prop 1928:43, s 69) gäller renbetesrätten inom större delen av Norrland utanför lappmarkerna och renbetesfjällen och dessutom inom vissa områden av Kopparbergs län. I tvistiga fall förutsätts frågan om sedvanerättens tillämplighet bli prövad av domstol på grundval av sådan bevisning, som enligt allmän lag krävs för styrkande av urminnes hävd (prop. 1928:43, s 71).”¹⁰²

I texten till 1971 års renbeteslag preciseras inte begreppet ”trakter”. Där konstateras att renskötselrätten grundas på urminnes hävd. Angående vinterbetesrätten har orden ”av gammal sedvana” har bytts ut mot ”av ålder”, en ändring som torde vara oväsentlig i sak.¹⁰³

Den enda bestämning vi har av vinterbetesmarkerna i Västerbotten finns i förarbetena till 1928 års renbeteslag. Där betraktas sedvanerättsområdet som en helhet med ”naturliga gränser” vid Bottenvikens kust. Denna definition utesluter en uppdelning av området i smärre lotter där urminnes hävd måste bevisas i var och en för sig.

Slutsatser och kommentarer

1. Ovanstående utredning har visat att lappmarksgränsen inte kom till för att hålla samerna och deras renar från kustlandet. Den har också visat att det inte finns några belägg för ett generellt förbud för självförsörjande nomadiserande samer att vinterbeta sina renar i Norrbottens, Västerbottens och Ångermanlands kusttrakter innan de fick lagstadgad sedvanerätt 1886.

2. Kärandesidan har ifrågasatt rätten till vinterbete med stöd av förordningar som utfärdades av Kungl. Maj:t under 1700-talet. Så skall till exempel författningen 1723, förordningen 1748

¹⁰⁰ A.a., s 71

¹⁰¹ SFS 1928:309 § 2

¹⁰² Riksdagen 1971. Proposition nr 51, s 158

¹⁰³ SFS 1971:437

och kungörelsen 5 maj 1757 utvisa ”skyldighet för samer att hålla sig inom lappmarken” (aktbilaga 232, s 20). Som visats i det ovanstående (s 4-7) är detta inte korrekt.

Förordningarna gällde endast tiggarlappar och de sockenlappar som inte hade laga försvar.

I aktbilaga 221, s 4 hänvisar kärandesidan till en förordning från 19 januari 1757. Den handlar bara om samer som anlitas som fiskar- eller skeppsdrängar. (se ovan s 6). I sin aktbilaga 232, s 20 hänvisar kärandesidan till kungörelsen 5 maj 1757 (tryckt i Modée, VI, s 4607 samt i Årstrycket). Förordningen är helt ovidkommande eftersom den inte har med samer att göra. Den vänder sig mot att så många svenskar söderifrån har sökt sig till Västerbotten för att ta upp nybyggen efter utfärdandet av 1749 års nybyggesplakat. De förbjuds göra detta. Till dess de skaffat sig tillstånd skall de ”hålla sig stilla och förbliva vid sin hemvist”.

3. Kärandesidan ifrågasätter också vinterbetesrätten utifrån det faktum att bönderna och byarna slog vakt om sina ägor och allmänningar, särskilt efter avvitrningen och laga skiftet. I dessa frågor har Maurits Nyström yttrat sig (17/2 och 28/3 2005, aktbilagans nummer oläsligt på kopian). Hans sakuppgifter är helt korrekta, men ovidkommande. Den stränga bevakningen mot intrång på markerna gällde endast gentemot andra bönder, olaga nybyggen, backstugusittare o. dyl. Det finns inga belägg för att den skulle ha gällt samer. Nyström avstår också klokt nog från att nämna orden same, lapp eller renar i sitt utlåtande. Som visats i det ovanstående (s 12-16) finns ett flertal belägg för att flyttsamer haft tillåtelse att beta sina renar på bondejord (med eller utan lega) under 1700-talet.

4. Kärandesidan hävdar (aktbilaga 232, s 5) att nyttjande mot avgift inte kan ge upphov till urminnes hävd. Detta är en generell juridisk slutsats som får behandlas av sakkunniga inom det området. Vad gäller renbetet kan man utifrån en historikers synvinkel påpeka att kodicillen till 1751 års gränstraktat fastslog att samerna från Sverige skulle betala lega för renbetet i Norge. I den utredning av Christer Ganelind, som svarande sidan åberopar (aktbilaga nr (?) 6/7 2005, bilaga 13), konstateras att ”sedvanerättskriteriet var styrande för gränsbetestrafixen mellan åren 1751-1922”. (s 1) Av detta bör man kunna dra slutsatsen att lega och en rätt grundad på urminnes hävd inte var oförenliga.

Svarandesidan åberopar Ganelind också för att belägga att samerna från Sverige aldrig betalat lega i Norge. Det är sakligt korrekt. (Det finns ännu bättre belägg i Proposition nr 8. Bilagan, s 25, Riksdagen 1871). Frågan är dock om det är av någon vikt i sammanhanget. Det som har betydelse bör vara förhållandet mellan kodicillens stadganden och urminnes hävd.

För övrigt instämmer man gärna i Lennart Stenmans slutsats att uppgifterna om lega i Norrlands kustland ”är alltför spridda, för att jag skall kunna uttala mig om det var vanligt eller undantag att samerna fick betala arrende, då de befann sig på skatteböndernas skogar”. (aktbilaga 187, bilaga, s 2)

5. I aktbilaga 210, s 2 hävdar svarandesidan att begreppet trakt ”till sin geografiska utsträckning är beroende av omfattningen av den aktuella sedvanerätten”. ”Bevisning skall således inte föras vad avser belägg för renskötsel på de aktuella fastigheterna utan utgångspunkten är i stället att bevisning skall föras om förekomsten av renskötsel inom ett sådant område som efter förd bevisning får konstateras utgöra trakt i lagens mening.”

Här ovan (s 20-25) har visats att det bara förekommit en definition av vinterbetesmarkernas omfattning i renbeteslagarnas förarbeten, nämligen inför 1928 års renbeteslag. Där slår departementschefen fast att ”vad angår Västerbottens och Västernorrlands län torde kunna sägas att sedvanerätten omfattar länen i dess helhet”. (Prop. 1928, nr 49, s 69) Han konstaterar också att ”det är en tvingande nödvändighet för lapparna att inom de för sedvanerättsområdet uppdragna yttre geografiska gränserna äga frihet att efter omständigheterna välja de för tillfället mest lämpliga betesmarkerna”. (A.a., s 71) Varken i renbeteslagarna eller deras förarbeten nämns att man kan dela upp sedvanerättsområdet i Västerbotten i smärre enheter, där urminnes hävd skall bevisas i var och en för sig.

Kärandesidan har hävdats (aktbilaga 221, s 3) att man kan göra en sådan uppdelning på grund av att det i proposition nr 2, 1886, s 3 står att samerna skall få rätt till renskötsel ned till kusten ”på somliga orter”. Här har kärandesidan försummat att ta reda på vilka betydelser ”orter” hade i äldre tid. Ordet kunde då ha en betydligt mer vidsträckt mening än i dag. Enligt Svenska Akademiens Ordbok (uppslagsordet ”ort”, betydelse II. 3. b) var en av betydelserna ”större landområde som betraktas mer eller mindre som en enhet, landsdel, landskap, landsända, land”. Som exempel ges bland annat ”Danmark, Tyskland och andra orter”. ”Ort” används i den betydelsen i 1671 års förordning om tiggarlappar. Där uppges att de har begett sig från ”Lappmarken till andra orter”. (Se ovan s 5). I 1748 års stadga (se ovan s 5) klagas över att samerna ”från Lappmarken sig begiva till andra orter”. För att ta ett exempel från 1800-talet kan nämnas att 1860 publicerades ”Orternas undervisning”. Det var ”en samling uppgifter i detalj om varje landskaps grundskatteförhållanden”. (Nordisk Familjebok Bd 20, sp 960, 1914).

Kärandesidan hänvisar även till s 34 i prop. 1886, nr 2. Där står att samebyarna flyttar ”nedåt vissa trakter af den sedan äldre tider bebyggda, närmare kusten belägna delen av

Norrland”. ”Vissa trakter” skulle enligt kärandesidan innebära att inte hela kustlandet omfattades av sedvanerätten. Det gjorde det inte heller. Tveksamheter förelåg om den del av kustlandet som låg i Gävleborgs län, liksom om de kustområden som senare blev koncessionsområden i Norrbotten. Men det var aldrig någon tvekan om att hela kustområdet Västerbottens län tillhörde sedvanerättsområdet.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet (RA)

Kammarkollegiets arkiv

Kanslistyrelsens arkiv.

Kartavdelningen

Nedre justitierevisionens arkiv

Renoverade domböcker

Sammansatta kollegier

Yngre kommittéer (YK)

Äldre kommittéer

Tryckta källor

Bondeståndets riksdagsprotokoll. Vol 9-10, utg. Stockholm 1973-74

Ekström, C R: Samling av Kongl. Brev och författningar..., Stockholm 1862

Fellman I: Handlingar och uppsatser angående finska lappmarken och lapparne, Del III, Helsingfors 1912

Konung Christoffers landslag, utg. Lund, 1869

Modée, R.G: Utdrag utur alle etc. I-XV, Stockholm 1742-1829

Riksdagens handlingar

Stiernman, A.A: Alla riksdagars och mötens beslut..., Del III, Stockholm 1733

Stiernman, A.A: Samling av Kongl. Bref etc., Del III, Stockholm 1753

Svensk författningssamling

Årstrycket

1734 års lag. Faksimilutgåva, Stockholm 1934

Litteratur

Ahlström, G: De mörka bergen. En krönika om de lappländska malmfälten, Stockholm 1966

Almquist, J. E: Det norrländska avvittringsverket. Svenska lantmäteriet, Del I, Stockholm 1928

André,P: Samer i Skellefteå socken 1700-1850, i P Sköld & Kram, K: Kulturkonfrontation i Lappmarken, Umeå 1998

Arell, N: Rennomadismen i Torne lappmark, Umeå 1977

Arkiv för norrländsk hembygdsforskning, Häfte 1/1919, Härnösand 1919

Bylund, E: Koloniseringen av Pite lappmark t.o.m år 1867, Uppsala 1956

Cramér, T och Prawitz, G: Studier i renbeteslagstiftning, Stockholm 1970

von Düben, G: Om Lappland och lapparne, Stockholm 1873

Egerbladh,I: Agrara bebyggelseprocesser. Utvecklingen i Norrbottens kustland fram till 1900-talet, Umeå 1987

Göthe, G: Om Umeå lappmarks svenska kolonisation, Uppsala 1929

Hultblad,F: Övergången från nomadism till fast bosättning i Jokkmokks socken, Lund 1968

Læstadius, P: Fortsättning af journalen öfver missionsresor i Lappmarken, Stockholm 1833

Lindegren, J: Knektänkornas land, i R Ambjörnsson & D Gaunt: Den dolda historien, Stockholm 1984

Nordberg, A: En gammal Norrbottensbygd Del I-II, nyutgåva Luleå 1965-70

Nordin, Å: Relationer i ett samiskt samhälle, Umeå 2002

Olofsson, S.I: Övre Norrlands historia under Carl IX och Gustaf II Adolf, i G Westin (red)

Övre Norrlands historia, Del II, Umeå 1965

Olofsson, S. I: Samhälle och ekonomi i övre Norrland under stormaktstiden, i Westin (a.a.), Umeå 1974

Prawitz, G: Samernas skattefjäll. Samernas stämningsansökan mot kronan, stencilupplaga 1966

Svanberg I: Hästslaktare och korgmakare, Umeå 1999